

Jan Pisuliński
(Uniwersytet Rzeszowski)
Ян Пісулінський
(Жешувський університет)

Polityczne relacje polsko-ukraińskie 1917–1921 w badaniach polskich historyków Українсько-польські політичні відносини 1917–1921 рр. у дослідженнях польських істориків

Badania nad historiografią stosunków polsko-ukraińskich w omawianym okresie ma już pewną tradycję. Przedstawił je po części w latach 90. Eugeniusz Koko, później naszkicował Marek Dutkiewicz¹. Od tego czasu minęło jednak trochę lat, warto więc uzupełnić ten obraz. Zanim przedstawię przegląd badań, muszę od razu zaznaczyć, że z uwagi na obszerność zagadnienia skoncentrowałem się na monografiach lub artykułach profesjonalnych historyków (a więc tzw. nauka akademicka), które w całości lub w znacznym stopniu dotyczą omawianego zagadnienia. Dzięki temu

¹ E. Koko, Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r., „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1994, z. 2, red. S. Kozak; eadem, Sojusz Piłsudski – Petlura w polskiej historiografii, ibidem, 1996, z. 3; eadem, Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 [w:] Historycy polscy i ukraińcy wobec problemów XX wieku, red. P. Kosiewski i G. Motyka, Kraków 2000; M. Dutkiewicz, Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku w świetle polskiej historiografii [w:] Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920, pod red. T. Krząstka, Warszawa 2009. Zob. też: R. Rozbicka, Polityka ukraińska Józefa Piłsudskiego w polskiej publicystyce lat 1995–2005, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2011, nr 2.

oprócz przeglądu badań będzie to również istotna wskazówka bibliograficzna.

Mimo ostrości sporów politycznych o politykę wschodnią w dwudziestoleciu międzywojennym problem ten nie przykuł wówczas większej uwagi badaczy, zapewne z uwagi na krótki dystans czasowy. Zdaniem Andrzeja Chojnowskiego nie było sprzyjającej atmosfery do spokojniejszych rozważań². Dostrzec można to nawet w pracach uznanych badaczy (wystarczy porównać, jak omawiane kwestie przedstawione zostały w syntezach takich historyków, jak Michała Bobrzyńskiego i Władysława Konopczyńskiego). Tadeusz Kutrzeba w swojej pracy o wyprawie kijowskiej skoncentrował się na kwestiach militarnych. W krótkim podrozdziale omawiającym cele ofensywy 1920 r. stwierdził jedynie, że była nimi silna Polska obejmująca należne nam granice wschodnie, promieniująca na wschód, i niepodległa Ukraina niezależna od Rosji. Nie wspominał natomiast o jakichkolwiek zamiarach federacyjnych³. Wspomnieć też należy o pracy Józefa Skrzypka odnoszącej się wprost do konfliktu o Lwów⁴.

Spory wokół tych kwestii toczono też w okresie drugiej wojny światowej, jakkolwiek tylko w prasie⁵.

W pierwszych latach powojennych ukazała się jedna, ale za to wartościowa praca (zwłaszcza na tle późniejszego dorobku tego autora) Henryka Jabłońskiego o polskiej autonomii narodowościowej na Ukrainie w pierwszych roku po obaleniu caratu⁶.

² E. Koko, *Sojusz*, s. 305.

³ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 38-40. Por. E. Koko, *Sojusz*, s. 306-307.

⁴ Ukraińcy w Austrii podczas Wielkiej Wojny i geneza zamachu na Lwów, „*Niepodległość*” 1939, z. 1.

⁵ Zob. polemikę: A. Pragier, *Polityka ukraińska Piłsudskiego*. Mińsk-Borysów-Kijów, *ibidem*, nr 42, 9.X.1941; eadem, *Polityka ukraińska Piłsudskiego*. Kijów-Warszawa-Ryga, *ibidem*, nr 44, 25.X.1941; J. Łukasiewicz, *Uwagi o polityce ukraińskiej marszałka Piłsudskiego*, „*Wiadomości Polskie*”, nr 50, 14.XII.1941.

⁶ H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*, Warszawa 1948.

W czasach stalinizmu powstawały z oczywistych względów teksty mające za zadanie przedstawić w negatywnym świetle osobę i politykę Piłsudskiego, tak jak i cały okres „sanacyjnej” Polski. Polityka wschodnia była w nich dowodem imperializmu klas posiadających. Wydaje się, że nie ma sensu ich omawiać z uwagi na poważne mankamenty warsztatowe i tendencyjność opinii, przez co mają one raczej niewielką wartość poznawczą.

Popaździernikowa odwilż w polskiej historiografii miała dużo trwalszy charakter niż w życiu politycznym. Wówczas to podjęto niemożliwe dotychczas badania nad przedwojenną Polską, w tym jej polityką wschodnią. Wzrost zainteresowania tą problematyką przyniosły lata sześćdziesiąte XX wieku. Było to raczej wyjątkiem na tle generalnego zakazu podejmowania tematów związanych z ziemiami niegdyś należącymi do państwa polskiego, które znalazły się poza jego wschodnimi granicami. Nie będzie chyba przesadą stwierdzenie, rozwój badań nad polityką wschodnią w pierwszych latach II RP nie byłby pewnie możliwy bez swoistego „parasola ochronnego” wspomnianego Henryka Jabłońskiego, prominentnego wówczas polityka, w apogeum kariery politycznej przewodniczącego Rady Państwa. Pierwszym tekstem poruszającym omawianą tematykę był jego artykuł o genezie porozumienia Piłsudski-Petlura⁷. W 1962 r. ukazała się praca tegoż poświęcona narodzinom II Rzeczypospolitej. Interpretacje w niej zawarte nosiły jeszcze wyraźne piętno poprzedniej epoki i stanowiły chyba najbardziej reprezentatywne ich przedstawienie. Twierdzenie o federalizmie Piłsudskiego jako fundamentalnej części jego wizji Jabłoński uważał za legendę. W jego opinii, Naczelnik Państwa przyjął te koncepcje dlatego, iż w razie zdobycia zbyt dużego terytorium forma ta miała po prostu dużą przewagę nad innymi. Ten skądinąd dobry historyk posługiwał przy tym charakterystycznymi dla ówczesnej publicystyki stwierdzeniami, m.in. że

⁷ H. Jabłoński, Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski-Petlura (początki konfliktu zbrojnego, XI.1918–III.1919 r.), „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego”, Seria Historyczna 5, nr 21, Warszawa 1961.

głoszenie federalizmu przez PPS było nie tylko poparciem polityki wschodniej Piłsudskiego ale i „wodą na młyn burżuazji”, tj. ułatwieniem jej planów aneksyjnych (*sic!*)⁸.

Pomimo licznych funkcji politycznych Jabłoński kontynuował prowadzenie seminarium doktorskiego (odbywało się często w siedzibie Rady Państwa). Owocem tego stały się prace grupy autorów, których na potrzeby tego tekstu umownie nazwać można „szkołą Henryka Jabłońskiego”. Należy doń zaliczyć: Aleksego Derugę, Józefa Lewandowskiego i Sergiusza Mikulicza. Tematyka ich oscylowała wokół różnych aspektów polityki wschodniej Drugiej Rzeczypospolitej. Kontynuowali oni zainteresowanie swojego promotora tematyką kresową. Po zagadnienie sojuszu Piłsudski-Petlura sięgnął Józef Lewandowski, który referował je szerzej, aż po lato 1920, i bardziej rzeczowo, mniej ideologicznie⁹. Warto zauważyć, że zasadnicze tezy swojej pracy w kwestii federacji powtórzył on potem będąc już na emigracji, a więc nie będąc ograniczony cenzurą. Podkreślał, że Ukraina nie miała być w związku federacyjnym z Polską. Za to oddawał głos Ukraińcom, m.in. w sprawie Galicji Wschodniej, także sojuszu z Piłsudskim. Bronił obóz belwederski przed zarzutem, że od początku chciał aneksji całej wschodniej części Galicji¹⁰. Aleksy Druga napisał rozprawę poświęconą polityce polskiej wobec Litwy, Białorusi i Ukrainy. Po raz pierwszy po wojnie poruszono w niej m.in. temat wojny w Galicji, ale tylko do kwietnia 1919 r. W jego ujęciu program Piłsudskiego i jego prozelitów zakładał powstanie federacji składającej się z Polski i państwa litewsko-białorusko-ukraińskiego¹¹. Ten sam autor opublikował artykuł

⁸ H. Jabłoński, *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1919)*, Warszawa 1962, s. 231–235.

⁹ J. Lewandowski, *U źródeł wyprawy kijowskiej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego”, nr 26, Seria Historyczna 7, Warszawa 1962.

¹⁰ J. Lewandowski, *Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej*, „Aneks”, Londyn 1982, t. 28, s. 103, 106–107.

¹¹ A. Druga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969, s. 85–86, 226 i nast.

poświęcony rozmowom polsko-ukraińskim w kontekście późniejszego sojuszu, w którym pisał: *Istotę polityki wschodniej Piłsudskiego wobec Ukrainy można by sprowadzić do narzucenia protektoratu temu marionetkowemu państwu, chociaż wydaje się, że w kwestii ukraińskiej obóz belwederski nie miał sprecyzowanego programu*¹².

Kolejny autor, Sergiusz Mikulicz, we wstępnej części pracy poświęconej prometeizmowi szerzej rozwodzi się nad koncepcjami Piłsudskiego i jego zwolenników¹³. W ślad za Henrykiem Jabłońskim uważał, że podstawowym celem Piłsudskiego było jednakże powiększenie strefy wpływów politycznych i ekonomicznych¹⁴. Praca ta została skrytykowana za istotne wady warsztatowe¹⁵.

W latach 60. i 70. powstały prace innych badaczy, w których tematem była polityka wschodnia i sprawy polsko-radzieckie, m.in. Weroniki Gostyńskiej i Adolfa Juzwenki. Autorzy ci promowali zupełnie różne ujęcia¹⁶. Ten ostatni w kontekście polityki wobec „białej” Rosji przedstawił m.in. przebieg rokowań o wspomniany sojusz polsko-ukraiński¹⁷. Z kolei Janusz Radziejowski pisał o pierwszej fazie ukraińskiej rewolucji narodowej¹⁸.

¹² A. Deruga, Początek rokowań o sojusz między Piłsudskim a Petlurą (styczeń–lipiec 1919), „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały”, t. VI, Warszawa 1970, s. 45.

¹³ S. Mikulicz, Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej, Warszawa 1971, s. 80-104.

¹⁴ Ibidem, s. 14-16.

¹⁵ Zob. recenzję Ludwika Hassa: „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1972, t. VIII, s. 191-195.

¹⁶ Zob. np. W. Gostyńska Stosunki polsko-radzieckie 1918–1919, Warszawa 1972, s. 31-35. Szczególnie na tle wcześniejszych prac wspomnianych wyżej autorów książka ta w ogóle raz uproszczoną analizą, anachroniczną już wówczas marksistowską retoryką z licznymi odwołaniami do Lenina, Marksa i Engelsa.

¹⁷ A. Juzwenko, Polska a „biała” Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 16-18, 266.

¹⁸ J. Radziejowski, Ruch narodowy i rewolucyjny na Ukrainie w okresie działalności Centralnej Rady (marzec 1917 – kwiecień 1918 r.), „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, Warszawa 1973, t. IX.

W omawianym okresie szerzej omawiano też konflikt polsko-ukraiński o wschodnią część Galicji. Dla omawianego zagadnienia najczęściej wniosły artykuły Zofii Zaks, będące rozwiniętymi fragmentami jej rozprawy doktorskiej poświęconej międzynarodowym aspektom sporu¹⁹. Wspomnieć należy artykuł Józefa Kukułki o stanowisku Francji w tej kwestii²⁰. Kolejną pozycją na ten temat była dopiero rozprawa Tadeusza Dąbkowskiego o ukraińskim ruchu narodowym w Galicji wschodniej, niestety oparta w głównej mierze tylko o prasę. Warto też wspomnieć o skromnym przyczynku Henryka Batowskiego czy artykule Andrzeja Partyki o polskich projektach autonomii Galicji Wschodniej²¹. Zagadnienia ukraińskie poruszano też w badaniach myśli politycznej tego okresu (Roman Wapiński) czy biografii Tadeusza Hołówki (Iwo Werschlera)²².

¹⁹ Aspekty międzynarodowe sprawy Galicji Wschodniej 1918–1923 (praca doktorska obroniona w IH UW); Idem, *Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodów (1920–1922)*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu 1914–1939”, Warszawa 1967, t. XII; Idem, *Galicja Wschodnia w polityce Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i Ukraińskiej Republiki Ludowej w drugiej połowie 1919 r.*, [w:] *Naród i państwo. Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicą urodzin*, Warszawa 1969; Idem, *Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską (1918–1923)*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały”, Warszawa 1969, t. IV; Idem, *Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały”, Warszawa 1970, t. VI; Idem, *Problem Galicji Wschodniej w czasie wojny polsko-radzieckiej*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, Warszawa 1972, t. VIII.

²⁰ J. Kukułka, *Sprawa Galicji Wschodniej w stosunkach polsko-francuskich przed podpisaniem traktatu wersalskiego*, „Studia z Najnowszych Dziejów Powszechnych” 1963, t. 5.

²¹ H. Batowski, *Linia Curzona a była Galicja Wschodnia*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały” 1968, t. III; A. Partyka, *Polskie projekty autonomii Galicji wschodniej w latach 1919–1922*, „Studia Historyczne” 1976, z. 4; T. Dąbkowski, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*, Warszawa 1985.

²² R. Wapiński, *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej* [w:] *Słowianie w dziejach Europy*, Poznań 1974; I. Werschler, *Stanowisko Tadeusza*

Wszystkim tym pracom można zarzucić tendencyjność ocen formułowanych zgodnie z nadrzędnym komunistycznym paradygmatem, przeciwstawiającym rzekomy imperializm polski i nacjonalizm ukraiński komunizmowi. Politykę polską na odcinku ukraińskim, w tym Piłsudskiego, postrzegano powszechnie jako wypadkową chęci jej eksploatacji ekonomicznej i wspierania powrotu „polskich panów”²³. Ich niezaprzeczalną wartość stanowi ustalenie podstawowej faktografii w oparciu o zasoby polskich archiwów. Co ciekawe też, nie zapisywano Piłsudskiego wprost do kontrrewolucji. W polskich pracach tego okresu nie spotykamy np. tak charakterystycznego dla historiografii radzieckiej określenia „białopolacy”.

Warto też dodać, że polscy badacze częściej korzystali z publikacji autorów emigracyjnych i zagranicznych (na ogół wchodząc w polemikę z nimi) niż z prac autorów sowieckich. Wielokrotnie punktem odniesienia był skromny artykuł emigracyjnego historyka Piotra Wandycza o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1919–1920, opublikowany w latach 60. w paryskich „Zeszytach Historycznych”. Niewątpliwie ten tekst należy uznać za prekursorski. Powstałe w kraju wspomniane teksty Derugi, Lewandowskiego, Jabłońskiego – niewątpliwie wnoszące wiele, jeśli chodzi o faktografię – skupiały się jedynie na niektórych okolicznościach genezy sojuszu Piłsudski–Petlura i wyprawy kijowskiej. Wszakże z uwagi na niewielką objętość artykuł profesora Uniwersytetu Yale przedstawia jedynie ogólny zarys problemu. Wiele aspektów stosunków polsko-ukraińskich tego okresu zostało w nim pominiętych bądź jedynie pokrótce naszkicowanych. Warto zaznaczyć, że chociaż został opublikowany ponad trzydzieści lat temu i jest oparty jedynie na archiwalnych zbiorach Instytutu im.

Hołówki wobec kwestii mniejszości słowiańskich w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1927), „Dzieje Najnowsze” 1980, z. 4; J. Tomaszewski, Kresy w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku [w:] Polska myśl polityczna XIX i XX wieku, t. 6: Między Polską etniczną a historyczną, red. W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

²³ Por. E. Koko, Sojusz, s. 311.

Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku oraz na dokumentach i wspomnieniach drukowanych, to jednak większość jego – bardzo zresztą wyważonych – ocen nadal pozostaje niezwykle trafna również w świetle obecnie znanych źródeł. Później wątek ukraiński poruszał w swojej rozprawie o federalizmie Piłsudskiego Marian Kamil Dziewanowski²⁴. Wątki ukraińskie przewijały się w syntezach polskiej polityki tego okresu pióra innych badaczy, jak Tytus Komarnicki czy Anna M. Cienciała²⁵. Autor syntezy emigracyjnej historii Polski tego okresu Władysław Pobóg-Malinowski bronił osoby Piłsudskiego twierdząc, że za fundamentalną sprawę uważał pełną niepodległość Ukrainy²⁶. Generalnie wszyscy wymienieni autorzy co najmniej aprobatywnie, jeśli nie afirmatywnie odnosili się do polityki wschodniej Naczelnika Państwa. Jak zwraca na to uwagę E. Koko, podkreślano szczerą intencję i altruizm²⁷. Nie dziwi to tak mając na uwadze, że pisali to często admiratorzy Marszałka.

Krajowe spojrzenie na politykę Piłsudskiego zmieniło się dopiero w latach 80. Michał J. Zacharias i Marek K. Kamiński w swojej pierwszej monografii polityki zagranicznej Polski okresu międzywojennego piszą jednoznacznie o Piłsudskim jako federaliście, zwolenniku unii Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Naczelnik Państwa chciał wesprzeć te narody w walce o niepodległość uważając, że naturalnie będą one ciążyć ku Polsce²⁸. Tak samo jednoznacznie wypowiadają się Daria i Tomasz Nałęczowie w składziną krytycznym,

²⁴ M.K. Dziewanowski, *Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918–1922*, Stanford 1969, s. 36.

²⁵ A.M. Cienciała, T. Komarnicki, *From Versailles to Locarno. Keys to Polish Foreign Policy 1919–1925*, Kansas 1984, s. 166; por. A.M. Cienciała, *Stosunki polsko-radzieckie – federalizm – polityka polska 1914–1921*, „Zeszyty Historyczne” 1970, nr 18, s. 131-135.

²⁶ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2: okres 1914–1939, cz. 1, Gdańsk 1990, s. 222-223, 234.

²⁷ Szerzej: E. Koko, *Sojusz*, s. 307-310.

²⁸ M.K. Kamiński, M.J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 40.

popularnonaukowym ujęciu życia Piłsudskiego²⁹. Cenny szkic o postawie Austro-Węgier wobec kwestii ukraińskiej przedstawił Janusz Gruchała. M.in. przekonywująco udowadniał, że pokutujące od dawna w przekonanie o tym, iż Ukraińcy byli tworem Wiednia (a potem i Berlina) jest tylko mitem i nie ma uzasadnienia w źródłach³⁰.

Podsumowując historiografię do czasu przełomu 1989 r., wyraźnie można zauważyć, że z omawianego zagadnienia ogniskowała się ona właściwie wyłącznie na polityce wschodniej Polski, w dodatku z ograniczeniem czasowym (do wyprawy kijowskiej). W mniejszej mierze omawiano konflikt w Galicji (jedynie jego zewnątrz polityczne aspekty). O ile w latach sześćdziesiątych i poniekąd jeszcze w siedemdziesiątych historiografia krajowa kładła nacisk na ekspansywny charakter polityki wschodniej Piłsudskiego, postponowany jako przejaw imperializmu, co należy przypisać względem politycznym, to na emigracji uwypuklano jej cel obronny – chęć stworzenia skutecznej bariery (*buforu*) dla ekspansjonizmu rosyjskiego. Dopiero w latach 80. oceny krajowej historiografii ewoluują w kierunku pozytywnej oceny tej polityki. Ponieważ opierano się na tych samych źródłach, wyraźnie wskazuje to, że oceny miały bardziej ideologiczny niż naukowy charakter.

* * *

Upadek komunizmu przyniósł nie tylko swobodę wypowiedzi, ale i możliwość podejmowania dotychczas zakazanych tematów badawczych. Dodatkową zachętą było otwarcie archiwów na obszarze postowieckim. Dawało to możliwość konfrontowania i uzupełnienia obrazu, kształtowanego dotychczas jedynie na podstawie polskich źródeł archiwalnych. Zwłaszcza dla młodych badaczy stwarzało to szansę badań nieeksplorowanego dotychczas obszaru i wniesienia czegoś nowego do dotychczasowych ustaleń. W Toruniu na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika powstał silny ośrodek badań oma-

²⁹ D i T. Nałęcz, Józef Piłsudski – legendy i fakty, Warszawa 1986, s. 191.

³⁰ J. Gruchała, Austro-Węgry a sprawa ukraińska w latach I wojny światowej, „Studia Historyczne” 1985, z. 5.

wianej tematyki, koncentrujący się jednak przede wszystkim na militarnych aspektach relacji polsko-ukraińskich tego okresu. Wspomnieć warto chociażby dwie konferencje rocznicowe poświęcone sojuszowi Piłsudski-Petlura, zorganizowane w 1995 i 2000 roku. Apogeum tych zainteresowań i w ślad za tym publikacji przypada na lata 90. Relacje polsko-ukraińskie z omawianego okresu budziły wówczas większe zainteresowanie profesjonalnych historyków niż te późniejsze, lat 1939–1947 r., które obecnie zdominowały debatę polsko-ukraińską, również w przestrzeni publicznej.

Największe zainteresowanie (i kontrowersje) budziły różne aspekty wojny o Lwów i Galicję Wschodnią, sojuszu polsko-ukraińskiego zwieńczonego wyprawą kijowską, w dalszej kolejności wątek ukraińskiego traktatu ryskiego. Z pewnością należy wspomnieć o kilku monografiach wojny w Galicji, pierwszej pionierskiej pióra Macieja Kozłowskiego, dalej Michała Klimeckiego, Ludwika Mroczi i w końcu Rafała Galuby³¹. Autor pierwszego po przełomie opracowania „w duchu giedroyciowskim” prowadził narrację w publicystycznym stylu. Sam konflikt uważał za niepotrzebny i nie szczędził krytyki obu stronom. Podobnie jak wybitny emigracyjny historyk ukraiński Iwan Łysiak-Rudnicki dostrzegał też szanse na jego kompromisowe zakończenie, co nie do końca przekonywało niektórych recenzentów³². Najdojrzalsze, w największej mierze oparte na źródłach jest opracowanie Michała Klimeckiego. Także on był sceptyczny co do możliwości dyplomatycznych rozwiązań konfliktu o Lwów. Dostarczył również kolejnych dowodów na nieprawdziwość stereotypu o sprzyjaniu Wiednia stronie ukraińskiej. Natomiast rozprawa

³¹ M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Kraków 1990 (wyd. 2 pod tytułem: *Zapomniana wojna*, Bydgoszcz 1999); M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919. Aspekty polityczne i wojskowe*, Warszawa 1997; L. Mrocza, *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998; R. Galuba, „Niech nas rozsądzi miecz i krew...”. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*, Poznań 2004.

³² A. Chojnowski, *Niepotrzebna wojna?*, *Res Publica* 1991, nr 6. Por. E. Koko, *Polska historiografia*, s. 133.

Ludwika Mroczi, jakkolwiek rzetelna, nie wnosi wiele nowego do naszej wiedzy. Generalnie większość omawianych książek, z wyjątkiem książki Rafała Galuby starała się obiektywnie spojrzeć na konflikt i uwzględnić punkt widzenia. Natomiast ten ostatni, jak i chociażby Grzegorz Łukomski, Czesław Partacz i Wojciech Polak, akcentują zbrodnie ukraińskie na polskich cywilach i jeńcach³³. Znaleźć w nich można także oczywiście spuściznę „czarnej legendy” Ukrainy jako tworu Wiednia i Berlina³⁴. Ożywili tym głoszony przez endecję i popularny od początku wieku XX stereotyp, co ciekawe praktycznie nieobecny w dobie komunistycznej, a nawet wówczas negowany (zob. wcześniejsze uwagi do pracy Janusza Gruchały). Dodam, że pomimo tego niestety można go nadal napotkać w pracach naukowych, chociaż zarówno w czasie jego formowania, jak i obecnie nie jest popierany żadnymi dowodami opartymi na przekazach źródłowych. Na szczęście jest to raczej mniejszościowe spojrzenie w polskiej historiografii, pomimo tego wciąż pokutuje w skrajnie prawicowej publicystyce³⁵. Inna cechą charakterystyczną obu prac jest podkreślanie konieczności i obronnego charakteru polskich działań (związane z założeniem, że Polacy mają większe prawa do Lwowa), a przede wszystkim bohaterstwa „obrońców” na czele z Orłętami Lwowskimi. Oprócz tego mamy do czynienia z szeregiem pomniejszych przyczynków utrzymanych w podobnym duchu (m.in. Artura Leinwalda, Henryki Kramarz). Zostały one zresztą omówione

³³ Zob. J. Pisuliński (rec.), Rafał Galuba, „Niech nas rozsądzi miecz i krew...”. Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, ss. 335, „Biuletyn Ukrainoznawczy” Przemysł 2004, nr 10.

³⁴ G. Łukomski, C. Partacz, W. Polak, Wojna polsko-ukraińska 1918–1919, Koszalin-Warszawa 1994.

³⁵ Np. w wydanej w poważnym wydawnictwie akademickim książce Lucyna Kulińska twierdzi (nie podawszy źródeł tych informacji), że niemieccy protektorzy do końca dozbrajali i posyłali ukraińskie pułki przeciw Polakom – na Lwów i Małopolskę Wschodnią: L. Kulińska, Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939, Kraków 2009, s. 34.

już przez Eugeniusza Koke³⁶. Mogę do jego słów dodać, że prace te są słabo podbudowane źródłowo, jeśli już, to opierają się wyłącznie na polskojęzycznych źródłach i opracowaniach, co jest zresztą charakterystyczne dla nieomal całego dziejopisarstwa tzw. środowisk kresowych.

Lokalne echa konfliktu polsko-ukraińskiego w Krakowie przedstawił Tadeusz Filar, na Kielecczyźnie Jan Główka, na Łemkowszczyźnie Tadeusz A. Olszański i Bohdan Horbal³⁷. O Zachodnio-ukraińskiej Republice Ludowej i innych aspektach konfliktu napisano też krótkie artykuły³⁸. Natomiast do dzisiaj nie powstała polska monografia ZURL, chociaż wydaje się to ciekawym tematem badawczym. Warto na koniec tego wątku wspomnieć o najnowszym, oryginalnym opracowaniu walk o Lwów Damiana Markowskiego (*Dwa powstania. Bitwa o Lwów 1918*, Kraków 2018), w najszerszym stopniu sięgającym po dorobek historiografii ukraińskiej.

³⁶ A. Leinwald, Obrona Lwowa w listopadzie 1919 roku, „Rocznik Lwowski” 1993/1994, t. 3; H. Kramarz, Ze sceny walk polsko-ukraińskich o Lwów (Życie mieszkańców w warunkach wojny polsko-ukraińskiej) [w:] Galicja i jej dziedzictwo, t. 1: Historia i polityka, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994. Zob. E. Koko Polska historiografia, s. 134.

³⁷ T. Filar, W Krakowie gdzie błękitna Wisła płynie... Krakowskie echa wojny polsko-ukraińskiej o Lwów i Galię Wschodnią 1918–1919, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1994/1995; t. 3/4; J. Główka, Kieleckie echa wydarzeń we Lwowie w końcu 1918 roku, „Rocznik Świętokrzyski” Seria A, Nauki Humanistyczne, t. 29 (2005) B. Horbal, Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918–1921, Wrocław 1997.

³⁸ J. Nieścioruk, Ustrój i polityka wewnętrzna Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej w latach 1918–1919 [w:] Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć, pod red. J. Marszałek-Kawy i Z. Karpusa, Toruń 2008; M. Adamczyk, B. Szmytkowska; K. Bąkała, Działalność arcybiskupa Józefa Teodorowicza w okresie walk obronnych Lwowa 1918–1919, „Niepodległość i Pamięć” 2015, nr 1; W. Węglewicz, Stosunki sanitarne w obozie dla jeńców i internowanych w Pikulicach na przełomie 1919 i 1920 roku w relacji ukraińskiego oficera, „Rocznik Przemyski” 2016, z. 1; eadem, Życie jeńców z Ukraińskiej Armii Halickiej w obozie w Pikulicach w świetle czterech źródeł z lat 1919–1920, „Rocznik Przemyski” 2017, z. 1.

Mniej rozpoznane są również późniejsze zabiegi o uznanie przynależności Galicji Wschodniej do Polski (rozprawa L. Mroczyki mimo objęcia tego okresu mająca wprawdzie w tytule lata 1918–1923, poświęca wydarzeniom po zakończeniu zbrojnej fazy konfliktu niewiele miejsca) i w ogóle relacje polsko-ukraińskie w dawnej Wschodniej Galicji. Działalność Ukraińskiej Partii Radykalnej scharakteryzował Ryszard Tomczyk³⁹. Wspomnieć należy o artykułach Marka Baumgarta o stanowisku Wielkiej Brytanii wobec konfliktu o Lwów, cenny przyczynek Henryka Batowskiego oraz niżej podpisanego o projektach autonomii galicyjskiej czy działalności Delegata przy MSZ dla sprawy Małopolski Wschodniej⁴⁰.

Późniejsza działalność władz ZURL na emigracji przeciwko Polsce nie cieszyła się zainteresowaniem polskich badaczy⁴¹. Wspomnieć też należy o artykule Ryszarda Tomczyka o stanowisku

³⁹ R. Tomczyk, *Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926*, Szczecin 2007; idem, *Ukraińska Partia Radykalna w okresie stanisławowskim Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej styczeń-maj 1919 roku*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 2006–2009, R. 16/17.

⁴⁰ H. Batowski, *Pojęcie polityczne Galicji Wschodniej* [w:] *Ukraińska myśl polityczna XX wieku*, red. M. Pułaski, Kraków 1993; M. Baumgart, *Wielka Brytania wobec sporu polsko-ukraińskiego o Galicję Wschodnią (1918–1921)*, w: *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12–14 czerwca 1992 r.*, red. J. Faryś, J. Jekiel, Szczecin 1994; J. Pisuliński, *Kwestia autonomii terytorialnej Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym* [w:] *Ukraińs'ko-pol's'ki vidnosini v Galičini u XX st. Materiali miżnarodnoï praktično-političnoï konferencii (21–22 listopada 1995 rr.)*, Ivano-Frankivs'k 1997; idem, *Działalność Delegata dla spraw Małopolski Wschodniej przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych* [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 8, pod red. A. Adrusiewicza, Rzeszów 2007.

⁴¹ J. Pisuliński, *Władze Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1923)* [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, pod red. R.P. Żurawskiego vel Grajewskiego, Warszawa 2014.

Ukraińców galicyjskich do sojuszu Piłsudski-Petlura. Szerzej o tym pisał również Eugeniusz Koko⁴².

W mniejszym zakresie podejmowano tematykę tego, co się działo na Ukrainie Naddnieprzańskiej, zwłaszcza w pierwszej fazie rewolucji narodowej. O mniejszości polskiej na Ukrainie w tym okresie i jej stosunku do rewolucji ukraińskiej pisali Stanisław Nicieja, Roman Dzwonkowski, Janusz Kupczak, Mariusz Korzeniowski, E. Koko⁴³. Konsekwencje traktatu brzeskiego dla obustronnych relacji poruszone zostały w kilku artykułach Jarosława Cabaja, Jerzego Hawryluka i niżej podpisanego⁴⁴. Warto jednak zwrócić w tym miejscu uwagę na

⁴² R. Tomczyk, Ukraińcy galicyjscy a porozumienie Petlury z Polską [w:] *Wojna polsko-radziecka*, red. J. Faryś, Szczecin 1990; *Przed ryskimi preliminariami. Z dziejów stanowiska Ukraińców Galicyjskich w 1920 roku* [w:] *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, red. T. Stegner, Gdańsk 1993.

⁴³ S. Nicieja, „Polski Kijów” i jego zagłada w latach 1918–1920 w świetle wspomnień kijowian, „Przegląd Wschodni” 1992/1993; R. Dzwonkowski, Represje wobec duchowieństwa polskiego na Ukrainie 1918–1938, „Przegląd Polityczny” 1997, z. 1; J. M. Kupczak, *Polacy na Ukrainie w latach 1918–1994*, Wrocław 1994; M. Korzeniowski, *Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920*, Lublin 2009; eadem, *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*, Lublin 2016; E. Koko, *Rewolucja ukraińska (1917–1921) we wspomnieniach polskich ziemian* [w:] *Pomiędzy pamięcią zbiorową a historią. Rekonstrukcje przeszłości w Europie Środkowo-Wschodniej*, pod red. I. Bałdys, I. Jakimowicz-Ostrowskiej, J. Charuty-Kojkoł, Gdańsk 2016.

⁴⁴ J. Cabaj, *Postawy ludności Chełmszczyzny i Podlasia wobec kwestii przynależności państwowej swych ziem (1912, 1918–1919)*, „Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 4; J. Hawryluk, *Brzeski traktat pokojowy w 1918 roku pomiędzy Ukrainą a państwami centralnymi i problem Podlasia*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, Kraków 1992–1993, z. 1-2; J. Pisuliński, *Sprawa Chełmszczyzny w świadomości Polaków w latach 1912–1918* [w:] *Stan świadomości narodowej Polaków w przededniu niepodległości. Materiały z posiedzenia naukowego zorganizowanego z okazji 90-lecia odzyskania niepodległości w 1918 roku*, pod red. J. Machnika i W. Rojka, PAU, Kraków 2010. Zob. też: Z. Mańkowski, *Polska i Ukraina wobec niepodległości w 1918 roku* [w:] *Niepodległość Polski w 1918 roku*.

brak polskiej monografii tego myślenie ważne dla dziejów polskich i relacji polsko-ukraińskich wydarzenia, jakim jest traktat brzeski – dzisiaj już mocno zapomniany (w w publicystyce i prasie pomimo setnej rocznicy, która niedawno minęła, był w zasadzie nieobecny).

O początkach kontaktów dyplomatycznych za czasów Rady Regencyjnej pisali jako jeden z wątków Zdzisław J. Winnicki i Henryk Bartoszewicz, obszerniej ujął Michał Kolasiński⁴⁵.

Obszerniej badano późniejszy okres. Szczególnie zainteresowanie budziły negocjacje polsko-ukraińskie lat 1919–1920. Uwagę przykuwał zwłaszcza wieńczący je sojusz Piłsudski-Petlura, zwany też ugodą warszawską. Zapoczątkował je Antoni Serednicki⁴⁶. Przedstawili ich przebieg i różne ich aspekty Jan Jacek Bruski, Rafał Galuba, Czesław Grzelak, Jacek Legieć, Michał Klimecki, Zygmunt Matuszczak, Jan Pisuliński, historiografię Eugeniusz Koko⁴⁷.

⁴⁵ J. Winnicki, Pierwsze próby uregulowania stosunków polsko-rosyjskich (radzieckich) u schyłku I wojny światowej, „Wrocławskie Studia Wschodnie”, Wrocław 1997, z. 1; M. Kolasiński, Stosunki dyplomatyczne państwa ukraińskiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2008, nr 5(45); H. Bartoszewicz, Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1.

⁴⁶ Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze [w:] Wojna polsko-sowiecka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991; idem, ofensywa na Kijów oraz jej konsekwencje dla rządu i armii URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1993, t. 28.

⁴⁷ R. Galuba, Pertrakcje polityczno-wojskowe między Polską a Ukrainą Republiką Ludową (lipiec-sierpień 1919 roku), „Mars” 1994, t. 2; M. Klimecki, Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918–1921, [w:] Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa; E. Koko, Sojusz Piłsudski–Petlura w polskiej historiografii, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, z. 3; J. Legieć, Misja Borysa Kurdynowskiego w Warszawie (kwiecień–sierpień 1919 r.), „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, Warszawa 1998, t. XXXIII; J.J. Bruski, Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską: XII.1918–IV.1920, „Arcana” 1998, nr 20 (2); nr 22 (4); nr 23 (5); C. Grzelak, Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku (Pakt Piłsudski-Petlura) [w:] Od Zborowa do NATO (1649–2009), red. M. Franc, K. Pietkiewicz, Toruń 2009; Z. Matuszczak, Polityczno-militarne aspekty wyp-

Układowi Piłsudski–Petlura poświęcono wspomniane trzy konferencje naukowe, także konferencję popularno-naukową zorganizowaną przez konsulat polski w Łucku w 2008 roku⁴⁸. W końcu monografię sojuszu napisał Sebastian Szajdak. Jednakże należy zgodzić się z opinią Waldemara Rezmera, że praca ta nie wprowadza nowych treści i jest zasadniczo wtórna w stosunku do dotychczasowej literatury przedmiotu⁴⁹. Podobnie rzecz się ma w gruncie rzeczy z książką Jeremiasza Ślipca⁵⁰. Większość prac patrzy na pakt Piłsudski-Petlura z polskiej perspektywy, dużo rzadziej z ukraińskiej. W tym ostatnim wypadku poza wspomnianymi tekstami Antoniego Serednickiego mamy prace Jacka Bruskiego czy Rościśława Żerelika⁵¹.

Wątki ukraińskie w polityce Józefa Piłsudskiego i jego kontakty z Symonem Petlurą przedstawiali Michał Klimecki, Eugeniusz Koko,

rawy kijowskiej 1920 roku, ibidem; J. Pisuliński, Rokowania wokół zawarcia układu Piłsudski-Petlura (marzec-kwiecień 1920 roku) [w:] *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*, t. 1: *Wolni z wolnymi, równi z równymi, zacy z zacy...*, pod red. A. Kulczyckiego, I. Guraka, I. Słoty, M. Rowickiego, O. Boryniaka, Rzeszów–Lwów–Iwano-Frankiów 2012.

⁴⁸ Materiały z konferencji warszawskiej ukazały się w numerze trzecim „Warszawskich Zeszytów Ukrainoznawczych”, z pierwszej konferencji toruńskiej: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997 (z drugiej niestety się nie ukazały); *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, pod red. T. Krząstka, Warszawa 2009.

⁴⁹ Zob. W. Rezmer, *Polsko-ukraiński sojusz wojskowy 1920 r. we współczesnej historiografii* [w:] *Polsko-ukraińska współpraca wojskowa na przestrzeni wieków*, Oświęcim 2018, s. 172.

⁵⁰ J. Ślipiec, *Drogi do niepodległości – Polska i Ukraina: 1918–1921*, Warszawa 1999. Zob. także ogólne spojrzenia: W. A. Serczyk, *Perspektywy sojuszu polsko-ukraińskiego na tle sytuacji Europy Środkowej (1918–1921)*, WZU 1996, z. 3.

⁵¹ R. Żerelik, *Ukraińska Partia Ludowych Republikanów wobec porozumienia Piłsudski–Petlura* [w:] *Polska i Ukraina*; J.J. Bruski, „Między Polską a Moskwą wybór jasny...”? *Ukraińskie elity polityczne wobec koncepcji sojuszu z Rzeczpospolitą 1918–1920*, „Przegląd Wschodni” 2003, z. 3(31).

Ryszard Torzecki, Zofia Waszkiewicz, niżej podpisany⁵². W końcu ukraiński kontekst rokowań i traktatu ryskiego przedstawili Zygmunt Mańkowski, Rościsław Żerelik, J.J. Bruski⁵³.

Z pobocznych wątków Henryk Bartoszewicz i mówiący te słowa omówili spojrzenie na sprawy ukraińskie Romana Knolla, postaci której nie trzeba przybliżać, jakkolwiek nieco zapomnianej w powszechnym obiegu. Z kolei Magda Semczyszyn przypomniała sylwetkę polskiego ministra w rządzie URL Stanisława Stempowskiego⁵⁴. Postać innego polskiego wiceministra tego rządu nakreślił Jan Kęsik⁵⁵. Stanowisko PPS w kwestii ukraińskiej zbadał Eugeniusz Koko⁵⁶. Spojrzenie innych polskich nurtów przeanalizowała Barbara

⁵² E. Koko, Polska Partia Socjalistyczna i Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920. Próba porównania stanowisk, „Dzieje Najnowsze” 1989, nr 1; R. Torzecki, Piłsudski i Petlura w latach 1919–1923 [w:] Międzyomorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX wiek, Warszawa 1995; Idem, Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919–1923, „WZU” 1996, nr 3; Z. Waszkiewicz, Józef Piłsudski a problem ukraiński, [w:] Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa...; M. Klimecki, Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej 1918–1920 [w:] Stosunki polsko-ukraińskie w XVI–XX wieku, red. J. Wojtasik, Siedlce 2000; J. Pisuliński, Józef Piłsudski a Ukraina (1918–1922), „Arcana”, nr 68 (2/2006).

⁵³ Z. Mańkowski, Traktat Ryski i jego konsekwencje, WZU 1996, z. 3.

⁵⁴ J. Pisuliński, Kwestia ukraińska w działalności Romana Knolla [w:] Ukrajina i Polska. Strategiczne partnerstwo na złami tyśiaczolit. Istorija. Siohodennia. Majbutnia perspektiwa, cz. 1, Szlach Ukrajini i Polscei do porozuminnia, Kyjiw 2001; H. Bartoszewicz, Roman Knoll wobec sprawy niepodległości Ukrainy 1917–1921. Z dziejów polskiego prometeizmu [w:] Polska i jej wschodni sąsiedzi, t. 6, pod red. A. Andrusiewicza, Rzeszów 2005; M. Semczyszyn, Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury”, pod red. M. eadem i M. Zajączkowskiego, Warszawa–Lublin–Szczecin 2011.

⁵⁵ J. Kęsik, Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józefowskiego 1892–1981, Wrocław 1995.

⁵⁶ Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925, Gdańsk 1991.

Stoczewska, też pisała wcześniej o poglądach Leona Wasilewskiego⁵⁷. Mało jest tekstów omawiających jakieś inne aspekty wzajemnych relacji, może poza kwestiami rozgraniczenia czy polskimi planami federacyjnymi⁵⁸. Marek Figura przedstawił konflikt polsko-ukraiński w prasie wielkopolskiej i pomorskiej⁵⁹. Tadeusz Filar pisał o krakowskich echach konfliktu⁶⁰. Niżej podpisany przedstawił całościowo kwestię ukraińską w polskiej polityce zagranicznej tego okresu⁶¹. Wiele napisano w końcu o emigracji petlurowskiej w Polsce. Jednakże chociaż zaczęła się w omawianym okresie, bardziej chyba przynależy do czasów późniejszych, wymaga też osobnego omówienia.

Właściwie we wszystkich wspomnianych pracach dotyczących ugody warszawskiej dominuje przekonanie (widoczne już w pionierskim tekście Wandycza) o wartości sojuszu dla obu stron, jako szansy na zmianę układu sił w Europie Środkowo-Wschodniej, przede wszystkim w kontekście zagrożenia ze strony rosyjskiej/sowieckiej. Czasami wiązano go (niesłusznie) z planami federacyjnymi obozu piłsudczykowskiego i samego Józefa Piłsudskiego (pisałem o tym obszerniej w osobnym tekście). W tym miejscu tylko zaznaczę, że główne osie sporów były te same, co przed 1989 r. – czy Piłsudski był

⁵⁷ B. Stoczewska, *Litwa, Białoruś i Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego*, Kraków 2009; idem, *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków 2013.

⁵⁸ P. Eberhardt, *Wizje i projekty polskiej granicy wschodniej w latach 1914–1921*, „Przegląd Wschodni” 1998, z. 2 (18); J. Pisuliński, *Polskie koncepcje rozgraniczenia Polski i Ukrainy w latach 1918–1920* [w:] *Język, literatura, kultura, historia Ukrainy*, pod red. W. Mokrego, Kraków 2003.

⁵⁹ *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*, Poznań 2001.

⁶⁰ *U stóp Wawelu. Społeczność ukraińska w Krakowie w latach 1918–1939*, Kraków 2004.

⁶¹ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004 (drugie wydanie: Toruń 2011).

federalistą i czy planowana federacja ograniczała się tylko do Litwy i Białorusi, czy też obejmowała Ukrainę⁶².

Wśród przyczyn niepowodzenia polityki ukraińskiej Piłsudskiego i oczywiście restytucji URL wskazywano na niekorzystną sytuację międzynarodową, przede wszystkim brak aprobaty mocarstw i poparcia ze strony innych państw – *limotrofów*. Drugim czynnikiem była niechęć lub przynajmniej rezerwa ludności ukraińskiej zmęczonej wieloletnią wojną. Także w polskim społeczeństwie plany te nie miały oparcia. Zabrakło w końcu i czasu.

Można też zauważyć, że w wielu wspomnianych pracach wysoko ocenia się zdolności i działania Symona Petlury jako ukraińskiego partnera Piłsudskiego. Jawi się on tam nieomal jako dalekowzroczny mąż stanu, do końca z poświęceniem i heroizmem walczący o wolność Ukrainy. Chociaż piszący te słowa ma wiele szacunku do działań Petlury w omawianym okresie, to wydaje się, że takie ujęcie razi nieco jednostronnością, zwłaszcza że polska opinia o Petlurze jako ukraińskim bohaterze narodowym i sympatia doń jest znacznie powszechniejsza niż na samej Ukrainie.

To zainteresowanie współpracą zadzierzgniętą w 1920 roku należy widzieć w szerszym kontekście. Ze zrozumiałych względów wielowiekowych, trudnych nieraz relacjach szukano pozytywów, na których można budować współcześnie relacje sąsiedzkie. Stąd sympatie do niepodległościowych aspiracji ukraińskich wypływający z ducha paryskiej „Kultury” (wizji Giedroycia i Mieroszewskiego). Wyglądało to, jakby historycy chcieli się przyłączyć do konsensusu funkcjonującego w polityce zagranicznej wobec Ukrainy.

Ten aprobatywny wobec ugody warszawskiej trend wyraźnie dominujący w latach 90., w XXI stuleciu zetknął się z krytyką ze strony badaczy najogólniej mówiąc związanych z tzw. środowiskami kresowymi. Chociaż koncentrują się oni głównie na okresie II wojnie światowej i Zbrodni Wołyńsko-Galicyjskiej, w latach 1917–1921 dostrzegają narodziny i rozwój ukraińskiego nacjonalizmu. Rozumieją

⁶² Szerzej: J. Pisuliński, Czy Piłsudski był federalistą? – dylematy polskiej historiografii, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2005, nr 11.

go przy tym bardzo szeroko włączając doń także odległe odeń nurty jak chociażby Symona Petlurę⁶³. Należy jednak zauważyć, że skrajne głosy, zarówno afirmatywne, czy wręcz hagiograficzne wobec Piłsudskiego i Petlury, jak też odwrotnie, mocno krytyczne, najczęściej pojawiały się w pozycjach o wątej bazie źródłowej.

Warto wspomnieć również kilka pozycji nie poświęconych bezpośrednio relacjom polsko-ukraińskim, lecz różnym aspektom dziejów Ukrainy tego okresu. O działaniach niemieckich na Ukrainie w 1918 roku pisali niemal jednocześnie na przełomie wieków Włodzimierz Mędrzecki i Dariusz Dąbrowski⁶⁴. Warto wspomnieć książkę Przemysława Żurawskiego vel Grajewskiego o sprawie ukraińskiej na konferencji pokojowej w Paryżu⁶⁵. Można wspomnieć o syntetycznym artykule pióra Romana Wysockiego o rewolucji ukraińskiej⁶⁶. Największe zainteresowanie polskich badaczy, co zrozumiałe, budził propolski nurt petlurowski. Wśród najważniejszych rozpraw należy zaliczyć monografię Centrum Państwowego URL pióra Jana Jacka Bruskiego⁶⁷. Rozczarowanie budzi natomiast, mimo wielce obiecującego tytułu, praca Roberta Potockiego, przedstawiająca to samo Centrum w całym okresie międzywojennym, a to z uwagi na niewykorzystanie ukraińskich archiwaliów i liczne błędy⁶⁸.

⁶³ Dla przykładu Lucyna Kulińska wymienia go – wieloletniego członka Ukraińskiej Robotniczej Partii Socjaldemokratycznej – jako reprezentanta, obok Dmytro Doncowa, radykalnego nacjonalizmu, który zarazem wykształcił swe kadry na wzorcach sowieckich: L. Kulińska, op. cit., s. 35.

⁶⁴ D. Dąbrowski, Niemiecka interwencja na Ukrainie w 1918 roku, „Przegląd Zachodni” 2000, nr 4; W. Mędrzecki, Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku, Warszawa 2000.

⁶⁵ P.P. Żurawski vel Grajewski, Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919, Warszawa 1995.

⁶⁶ Na progu nowej Ukrainy – ukraińska idea narodowa w latach 1914–1921: dążenia niepodległościowe i porażka ukraińskiej rewolucji, „Res Historica” 2006, t. 22.

⁶⁷ Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki ludowej na wychodźstwie 1918–1923, Kraków 1999.

⁶⁸ Zob. recenzja Zbigniewa Karpusa, Emiliana Wiszki i Macieja Krotofila, „Dzieje Najnowsze” 2001, z. 2, s. 162-168.

O skomplikowanych związkach obu państw ukraińskich pisał jako jedyny J.J. Bruski⁶⁹. Należy tu wreszcie wspomnieć pionierską pracę Michała Klimeckiego o Galicyjskiej Republice Rad⁷⁰. Ostatnio zbiór esejów o formowaniu się tożsamości ukraińskiej, w tym też o ocenie przegranej rewolucji, opublikowała Maria Papierzyńska-Turek⁷¹. Ponadto o kwestii ukraińskiej w relacjach polsko-czechosłowackich pisali Piotr Kołakowski i Michał Jarnecki, też niżej podpisany⁷².

Nieliczne są natomiast pozycje o charakterze biograficznym. Postacią Petlury zajmuje się od wielu lat Stanisław Stępień⁷³. Zainteresowanie budziła także działalność polityczna metropolity Andrija Szeptyckiego⁷⁴. Nie cieszyli się taką popularnością inni

⁶⁹ J.J. Bruski, *Między „sobornością” a separatyzmem. Funkcjonowanie i rozpad ukraińskiej federacji galicyjsko-naddnieprzańskiej (1918–1919)*, [w:] *Ku zjednoczonej Europie. Studia nad Europą Środkową i Południowo-Wschodnią w XIX i XX wieku*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Kraków 1997.

⁷⁰ M. Klimecki, *Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad: okupacja Małopolski (Galicii) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku*, Toruń 2006.

⁷¹ *Lekcja przegranej. Ukraińska myśl polityczna okresu międzywojennego wobec doświadczenia lat 1917–1920*, WZU 1996, z. 3; [w:] eadem, *Od tożsamości do niepodległości. Studia i szkice z dziejów kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej*, Toruń 2012.

⁷² P. Kołakowski, *Kwestia ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1925*, „*Słupskie Studia Historyczne*” 2007, nr 13; M. Jarnecki, *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Kalisz-Poznań 2009); J. Pisuliński, *Kwestia ukraińska w stosunkach polsko-czechosłowackich w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Polska-Słowacja-Europa Środkowa w XIX–XXI wieku. Księga Jubileuszowa dedykowana profesor Ewie Orlof*, pod red. J. Pisulińskiego, E. Rączy, K. Żarny, Rzeszów 2011.

⁷³ Symon Petlura. *Zycie i działalność*, „WZU” 1996, nr 3; idem, *Symon Petlura – Zwierzchnik Państwa i Ataman Główny Ukraińskich Sił zbrojnych*, „*Biuletyn informacyjny Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemysłu*” 1996, nr 2.

⁷⁴ Zob. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. A. Zięba, Kraków 1994; E. Koko, *Metropolita Andrzej Szeptycki a państwo polskie w latach 1918–1939* [w:] *Metropolita Andrzej Szeptycki. Materiały z sesji naukowej*, red. T. Stegner, Gdańsk 1995.

ukraińscy politycy lub ideolodzy tego okresu. Rozprawa Łukasza Adamskiego o Mychajle Hruszewskim dotyczy raczej jego wcześniejszego okresu. Tomasz Stryjek pisał m.in. o myśli politycznej Wiaczesława Łypyńskiego⁷⁵. Z mniej znanych postaci opisany został Iwan Ohijenko, radca przedstawicielstwa URL w Berlinie Roman Smal-Stocki, także Ołeksandr Łotocki⁷⁶. Generalnie, jak można zauważyć, Ukrainę w polskiej polityce i wzajemne relacje częściej opisywano z polskiej perspektywy niż z ukraińskiej. Łatwo zorientować się, że najmniej pisano o Ukraińskiej Centralnej Radzie i hetmanacie, więcej o późniejszym okresie, w którym doszło do nawiązania współpracy.

Mamy też oczywiście syntezy dziejów Ukrainy Władysława Serczyka, Leszka Podhorodeckiego, a jeśli chodzi o XX wiek Tadeusza A. Olszańskiego oraz Andrzej Chojnowskiego (drugie wydanie wspólnie J.J. Bruskim). Siłą rzeczy omawianemu okresowi nie poświęcają one zbyt dużo miejsca. Zwieńczeniem tego zainteresowania sprawami polsko-ukraińskimi wydawała się obszerna synteza napisana przez Karola Grünberga i Bogdana Spenglera o dziesięciu wiekach sąsiedztwa. Niestety chociaż bazuje ona w sporej części na istniejących opracowaniach, zawiera sporo luk i błędów. Ponadto omawianemu okresowi, jakże brzemiennemu dla relacji polsko-ukraińskich następnych lat, poświęca zaledwie jeden rozdział.

Wspomnieć należy też o pracach, które dotyczą polityki innych państw wobec kwestii ukraińskiej w omawianym okresie. Już w latach 70. poruszały je rozprawy pióra Ryszarda Torzeckiego (*Kwestia ukraińska w polityce Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1972) i Krzysztofa Lewandowskiego (*Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, Wrocław–Warszawa–Kraków–

⁷⁵ Zob. T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji*, Wrocław 2000.

⁷⁶ S. Kozak, Ołeksandr Łotoćkyj – uczony, dyplomata i polityk, „WZU” 1996, nr 3; M. Jurkowski, Profesor Iwan Ohijenko, ibidem; J. Pisuliński, Ukraiński „Mazarini”? – Roman Smal-Stocki i Polacy, „Nowy Prometeusz” 2016, nr 7.

Gdańsk 1974). Badania w tym zakresie są kontynuowane. Z nowszych publikacji wspomnieć warto pracę Jacka Reginii-Zacharskiego o miejscu tej kwestii w polityce brytyjskiej (*Sprawa ukraińska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1917–1923*, Toruń 2004), chociaż rozprawa ta nie do końca spełnia pokładane w niej nadzieje⁷⁷. Krótki szkic stanowisku mocarstw wobec Ukrainy poświęca Andrzej Nowak⁷⁸. Wreszcie Maciej Mróz w podobnym tekście przedstawił relacje Ukrainy ze stolicą Apostolską⁷⁹.

Jak widać z powyższego skrótego omówienia literatury dotyczącej omawianego zagadnienia, będącego przedmiotem prac naszej komisji, polscy historycy sporo pisali o relacjach polsko-ukraińskich omawianego okresu, najwięcej co oczywiste po 1989 r. Łatwo jednak zauważyć, że dotychczasowa dyskusja była zogniskowana wokół tylko pewnych kluczowych tematów. Szeroko opracowano szczególnie, co zrozumiałe, rokowania wokół ugody warszawskiej. Drugim rozpoznany aspekt jest konflikt o Lwów i Galicję Wschodnią. Budzi on chyba większe dyskusje w stosunku z historiografią ukraińską. Jest wreszcie wątek jeńców i internowanych naddnieprzańskich, w znacznie mniejszym stopniu galicyjskich.

Są też obszary wciąż słabo spenetrowane przez polskich badaczy. Z pewnością do takich należy sytuacja w Galicji Wschodniej po zakończeniu walk z Ukraińcami, polityka władz polskich wobec społeczności ukraińskiej, w tym losy tysięcy internowanych cywili ukraińskich (tę kwestią bada ostatnio Wiktor Węglewicz). Podobnie jest z losem emigrantów z Galicji i ich działań przeciwpolских. Polski czytelnik nie pozna też, o ile nie zna cyrylicy, sylwetek i poglądów

⁷⁷ J. Pisuliński (rec.), Jacek Reginia-Zacharski, *Sprawa ukraińska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1917–1923*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004, ss. 398 [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 8, pod red. A. Adrusiewicza, Rzeszów 2007.

⁷⁸ *Mocarstwa zachodnie wobec niepodległości Ukrainy – wiosna 1920 [w:] Między Odrą i Uralem. Księga dedykowana Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, pod red. W. Wierzbieńca, Rzeszów 2010.

⁷⁹ M. Mróz, *Watykan i Ukraina w okresie kształtowania się systemu wersalskiego w latach 1918–1921*, „*Dzieje Najnowsze*” 2004, nr 1.

czołowych ukraińskich polityków tego okresu (żeby wymienić najważniejsze nazwiska: Hruszewski, Skoropadski, Wynnyczenko, Liwycki, Petruszewycz), a malowniczą postać „Wasyla Wyszywanego” pozna jedynie z tłumaczenia pracy Timothy Snydera. Nie mamy także opracowań relacji polsko-ukraińskich na szczeblu lokalnym (poza wspomnianymi książkami Tadeusza Filara i Bogdana Horbala), co najwyżej drobne fragmenty w dziejach miejscowości. Nikt jeszcze nie badał tak popularnego obecnie obszaru badawczego, jakim jest pamięć historyczna tego czasu.

Na końcu mała dygresja. Na własny użytek stworzyłem wypróbowany sposób na szybką ocenę czy polski autor jakiegoś tekstu jest dobrze obeznany z problematyką ukraińską. Sprawdzam po prostu w indeksie osób, w jaki sposób zapisane jest imię przywódcy Dyrektoriatu. Jeśli zapisany jest jako „Semen”, nie spodziewam się wiele po takiej pracy i na ogół nie jestem daleki od prawdy. Niestety jest to wciąż powielany błąd świadczący o tym, że wielu badaczy słabo rozeznaje się w dziejach Ukrainy tego okresu. Nie jestem zresztą jedynym, który zwraca na to uwagę⁸⁰.

⁸⁰ W. Rezmer, op. cit., s. 169-172.